

*О. М. Балакірева,
канд. соціол. наук
О.М. Balakireva
Candidate of Sociol. Sci.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Abstract. This article begins a series of publications as for value orientations of Ukraine's population on the basis of results of three national representative surveys of the adult population of Ukraine executed by the Centre "Social monitoring" and the O. Yaremenko Ukrainian Institute for Social Research aimed at the study of the system of value orientations of the population in the frame of international studies World Values Survey (1996, 2006) and European Values Survey (1999). The analysis of the transformation of value orientations of the population for the decade (from 1996 till 2006) of the complicated way of the development of the Ukrainian state allows us to assert that such perpetual values as family, work, and friendship do not lose their importance and even acquire a new content. Under conditions of violent social transformations, the family fulfils the functions of supporting medium and protection. The value of work takes the other meaning. On the one hand, the value of the presence of a working place by itself increases. On the other hand, the requirements to the level of wages, possibilities of a professional carrier, and self-realization are enhanced. For a part of the population, religion fulfils the functions of a replacement of the value norms. The interest in the political life together with the political and public activities are growing.

Для статті використані результати трьох національних репрезентативних опитувань дорослого населення України, проведених Центром "Соціальний моніторинг" та Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка з метою вивчення системи ціннісних орієнтацій населення в межах міжнародних досліджень WVS та EVS (керівник проєктів в Україні – автор статті):

"Ціннісні орієнтації населення – 1996", проведеного у вересні–жовтні 1996 р., вибіркова сукупність 2811 респондентів від 18 років та старші, яке було складовою проєкту "Світове дослідження цінностей" ("World Values survey", керівник – Р. Інглегарт),

"Ціннісні орієнтації населення – 1999", проведеного у грудні 1999 р., вибіркова сукупність 1200 респондентів, яке було складовою європейського дослідження цінностей ("The European Values Survey", керівник – Л. Халман)¹.

¹ Вибіркова сукупність в обох опитуваннях територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Стандартні відхилення не перевищують 3%. Більш детальну інформацію стосовно досліджень можна отримати в автора статті та на сайтах Українського інституту соціальних досліджень і Центру "Соціальний моніторинг" (www.uisr.org.ua та www.smc.org.ua).

“Ціннісні орієнтації населення – 2006”, проведеного у грудні 2006 р., вибіркова сукупність 2032 респонденти від 18 років та старші, яке було складовою проекту “Світове дослідження цінностей” (“World Values survey”, керівник – Р. Інглегарт),

Крім того, до аналізу включені окремі результати моніторингу громадської думки населення України, який на регулярній основі проводиться Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка та Центром “Соціальний моніторинг” за національною репрезентативною вибіркою.

Україна сьогодні – це молода і перспективна держава, яка переживає складний період самовизначення і становлення. Наше суспільство – це суспільство, що “прокидається”, перебуває в пошуку себе, свого місця в світі, своєї ідентичності, свого “особливого”, в процесі усвідомлення своєї сили і своїх слабкостей, на шляху власне формування правил і механізмів функціонування, як внутрішнього порядку, так і в глобальному контексті, взаємодії з іншими державами.

Складність сучасного моменту в тому, що українське суспільство “розірване” в декількох вимірах одночасно: традиційний конфлікт поколінь посилений процесами трансформації системи цінностей, майнове розшарування увійшло в суперечність із стратифікацією за багатством освітньо-культурного капіталу, культурно-історичні територіальні відмінності і територіально-економічна нерівність підігриваються політичними спекуляціями.

Можна виділити декілька ключових аспектів, які виступають як визначені якщо не бар’єри, то стримуючі чинники формування держави Україна. По-перше, взаємодія “влада – народ”. Для сучасної ситуації характерні: відчуженість влади від громадян; відсутність традицій і механізмів контролю за діями влади; відсутність реальних каналів впливу на “наділених владою”; безвідповідальність і безкарність влади. Величезною проблемою є відсутність спадкоємності влади на всіх її рівнях. З іншого боку – неготовність громадян бути активними учасниками (не “наскоком”, як на спеціальних акціях, а щоденно, системно і рутинно) процесів розвитку суспільного життя, брати на себе відповідальність за участь в ухваленні рішень, виконувати функції громадянського суспільства. Біда українського суспільства у відсутності еліти в широкому її розумінні, включаючи економічну, політичну й інтелектуальну еліти, професійні еліти, які повинні задавати “рівень”, забезпечувати і підтримувати його. Ми за роки незалежності не встигли (та об’єктивно і не могли встигнути) виробити систему етичних норм, яка б мала правову підтримку, яка б позбулася декларативних закликів і подвійних стандартів, а також спиралася на цінності рівності.

Одна з фундаментальних проблем, яку може і повинно вирішити експертне співтовариство, полягає у визначенні і розмежуванні того, в яких питаннях Україна повинна набувати і реалізовувати “свій” унікальний досвід, а в яких – скористатися напрацьованим і апробованим досвідом інших держав.

Події останніх років, особливо у сфері загострення соціально-політичних процесів (проблематика впливу соціально-політичних процесів на економічні – не менш актуальна, але заслуговує окремої розмови), дозволяють зробити висновок про те, що Україна проходить тривалий процес революційної трансформації.

При цьому поспішність ухвалення окремих рішень обертається кризовими явищами і ситуаціями “безвиході”, які гальмують загальний процес розвитку і яких нерідко можна було б уникнути.

Українське суспільство все ще не позбулося відчуття “приналежності”, відчуття “колишньої частини колишньої радянської держави”. Вивільнення від цього відчуття відбуватиметься в міру зміни поколінь, а прискоренню даного процесу може сприяти зважена зовнішня політика, яка дозволяла б використовувати переваги і мінімізувати вразливість геополітичного положення України, яка знаходиться у сфері інтересів наддержав.

Соціальна відповідальність сучасного моменту полягає в тому, щоб від стихійного розвитку з розмитими векторами (пріоритет якого – збагачення представників окремих груп), перейти до формування реальної стратегії розвитку України як незалежної держави, до постановки конкретних цілей і розробки комплексу чітких заходів, здатних забезпечити досягнення висунутої мети.

Питання територіально-регіональних особливостей порушувалось у соціологічній та економічній науках ще за радянських часів як один з напрямів декларованого “вирівнювання” рівня життя та життєвих можливостей. Період горбачовської “перебудови” та інформаційна відкритість змінили і термінологію наукового аналізу, коли стало можливим відкрито використовувати терміни “нерівності” та аналізувати можливі наслідки територіально-поселенської нерівності за умов відходу від жорсткого централізованого планування. Але ключовими складовими аналізу нерівності виступали показники соціально-економічного розвитку, демографічної структури, інфраструктури, іноді – географічні особливості та структура “народного господарства”.

У процесі становлення України як незалежної держави неочікувано гостро постало питання регіональних особливостей всередині країни. Пошук консолідуючих ідей або “національної ідеї” так і не призвів до побудови конструкта, який би задовольнив не просто сумнівну більшість у вимірі 52–55% громадян, а дійсно переважну більшість членів українського суспільства незалежно від національної ідентичності, території проживання, мови повсякденного спілкування, політичних преференцій та соціального статусу.

Проблема цінностей традиційно вважається загальнозначущою для різних наук (філософія, соціологія, культурологія, політика, педагогіка, психологія тощо). Існують різні підходи до дефініції “цінності”, до трактування концептуальних засад, визначення ролі та функцій, застосування дослідницьких методів. Тих, хто цікавиться різними підходами до інтерпретації цінностей, можна відіслати до відповідної літератури: від соціологічних словників та енциклопедій – до фундаментальних наукових праць У. Томаса та Ф. Знанецького, Ф. Адлера, К. Клаксона, М. Вебера, Н. Смелзера, Т. Парсонса, Е. Дюркгейма, П. Бурдьє та інших відомих соціологів. [1, 1215–1216]. Тематика цінностей активно вивчалася у радянські часи, більшою мірою орієнтуючись на марксистський підхід. Початок 90-х рр. минулого століття під гаслами горбачовської “перестройки” зумовив посилення міжнародних наукових контактів, активізацію соціологічних дослідницьких проєктів, у тому числі міжна-

родних, а також підвищений інтерес дослідників до змін у поглядах людей, суспільних норм, соціокультурної ідентичності та ціннісної динаміки.

Аналіз динаміки ціннісних відданостей населення України за перше десятиліття незалежності (1991–2000 рр.), представлений низкою публікацій відомого українського соціолога А. Ручки [2; 3; 4 та ін.], показав, що відбувалося “посилення вітальних цінностей, які складають ядро ціннісної свідомості громадян”, “помітне зростання важливості для людей синдрому певних соціальних і самореалізаційних цінностей”, “не набули належного рівня важливості цінності освітнього та культурного зростання”, “помітно втратив рівень своєї важливості також синдром певних громадянських, демократичних та ринкових цінностей” [4, 181–185]. У роботах наголошується, що трансформації ціннісних відданостей впливають на формування ідентичностей, на необхідність ретельного вивчення причин динаміки ціннісних уподобань різних груп населення.

В Україні навіть серед кола фахівців маловідомими є міжнародні порівняльні дослідження цінностей: European Values Study (Європейське вивчення цінностей, далі по тексті – EVS або дослідницький проект “Європейські цінності”) [www.europeanvalues.nl; 5, 130–131; 6] та World Values Survey (Світове опитування щодо цінностей, далі по тексті – WVS або дослідження “Світові цінності”) [www.worldvaluessurvey.org; 5, 130–131; 7]. Ці обидва проекти є широко масштабними, крос-національними, лонгітюдними дослідницькими програмами стосовно базових людських цінностей, були ініційовані наприкінці 70-х рр. минулого сторіччя дослідницькою групою EVSSG (European Values Systems Study Group). Ідея була в тому, щоб зрозуміти, які моральні та соціальні цінності лежать в основі європейських соціальних і політичних інститутів та діючих урядів. Ставилися такі запитання, як: Чи поділяють європейці спільні цінності? Чи змінюють цінності в Європі і якщо так, то в якому напрямі? Чи християнські цінності продовжують виступати визначальними для життя та культури мешканців Європи? Чи є послідовна значуща альтернативна до християнства система? Для відповіді на ці та низку інших запитань було заплановане опитування, яке пройшло у 10 країнах – членах Європейського Союзу в 1981 р. Дослідницький проект викликав інтерес у Північній Європі, Північній та Південній Америці, на Близькому та Далекому Сході, в Австралії та Південній Африці, де також були організовані групи, які організували опитування за такою самою анкетною. Як наслідок, було сформовано унікальну базу даних, яка надавала можливість порівняльного аналізу даних з 26 країн світу. З метою подальшого дослідження змін у цінностях у 1990–1991 рр. були успішно проведені опитування в межах EVS, у 1995–1996 рр. – в межах WVS та в 1999–2000 рр. – в межах EVS. База даних опитування 1990–2000 рр. включає національні бази даних 33 країн, об’єднану базу даних та всю документацію дослідження, була підготовлена та поширена на CD-Rom серед дослідників країн-учасниць. Кожна нова хвиля опитування охоплювала все більше і більше країн-учасниць. Кожна нова хвиля дослідження суттєво збагачувала можливості аналізу, сприяла розвиткові теоретичних підходів, ставила нові проблеми, нові питання. Завдяки співпраці дослідників WVS та EVS було підготовлено Атлас європейських цінностей [5], в якому представлені 44 країни (результати опитування

1999–2002 рр.), серед яких 10 країн колишнього Радянського Союзу: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Росія та Україна. Україна увійшла до складу країн-учасниць опитування щодо цінностей у 1996 р. і на сьогодні має три хвили опитування (національні репрезентативні опитування дорослого населення від 18 років і старше). Ведеться підготовка до чергової хвилі, яка планується у 2008 р.

Актуальність вивчення структури ціннісних орієнтацій зростає в періоди трансформацій, а також з огляду на процеси глобалізації. Динамічні трансформаційні процеси, які важко було відстежувати і пояснювати, а тим більше прогнозувати їх спрямованість та наслідки, створили умови, коли найбільш очевидним здавалося, з'ясувати, наскільки панівні погляди та цінності населення відповідають змінам, які відбувалися та відбуваються в різних сферах суспільного життя. Виникла методологічна проблема пошуку причинних детермінант та визначення “первинності” макропроцесів. Чи соціально-економічні трансформації змінюють систему цінностей? Чи система норм та цінностей регулює соціально-економічні процеси? Багатовимірність та взаємозумовленість функціонування будь-якого суспільства передбачають, що мають місце обидва підходи залежно від мети, завдань та гіпотез дослідження. Незаперечним є те, що важливо оцінювати, наскільки ціннісні орієнтації та тенденції їх трансформації відповідають напрямам та перспективам соціально-економічного розвитку України, ідеям розбудови демократії, правової, соціальної та незалежної держави.

Ціннісні орієнтації характеризують ставлення особистості до найбільш важливих цілей життєдіяльності та до способів досягнення цих цілей. Навіть у стабільних суспільствах процес розвитку та зміни поколінь зумовлює протидію конкуруючих нормативно-ціннісних систем. Коли ж відбуваються стрімкі, революційні перетворення, вони, як правило, супроводжуються суттєвими зрушеннями у масовій свідомості, зміною ціннісних пріоритетів, конфліктом між декларованими цінностями та реальною поведінкою. З точки зору суспільного розвитку, система цінностей, що визначає світосприйняття більшості людей певного суспільства, може виступати як фактором, який сприятиме процесу розвитку суспільства, так і деструктивним чинником, який виступає як сила протидії тим змінам, що відбуваються.

Сучасний період розвитку української держави, соціальних інститутів та суспільних відносин визначається як період трансформаційних процесів, пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей. Тому і науковий, і суспільний інтерес до результатів опитувань щодо ціннісних орієнтацій населення України полягає у комплексному аналізі емпіричних даних. Перш за все, важливо проаналізувати ті зміни, що відбулися за десять років, і три опитування – 1996, 1999 та 2006 рр. – надають таку можливість. Окремий аналіз останніх даних 2006 р. у розрізі різних груп населення – за віком, статтю, типом поселення, майнового та соціально-професійного статусів, регіону проживання тощо – дає сучасний зріз структури цінностей.

У даній статті представлено аналіз динаміки основних ціннісних настанов, змін ієрархії пріоритетів фундаментальних цінностей населення України. У наступних публікаціях передбачено більш детальний аналіз цінностей роботи, сімейних ціннос-

тей, демократичних цінностей, питань солідарності та толерантності, рівності та свободи, прав людини та гендерної рівності, довіри та патріотизму, матеріального благополуччя, дотримання суспільних норм і законів тощо.

Аналіз результатів соціологічних досліджень дозволяє виявити таку ієрархію пріоритетів в українському суспільстві (у порядку зниження їх значущості): сім'я, друзі, вільний час, робота, хобі, релігія, власний бізнес, політика і на останньому місці розважальні форми проведення вільного часу (табл. 1). Розглянемо рейтинг ос

Таблиця 1

Рівень важливості складових життя для дорослого населення
(питома вага тих, хто дав відповіді “дуже важливо” та “скоріше, важливо”), %

Роки проведення досліджень	2006		1999		1996	
Сім'я						
Дуже важливо	91	99	82	96	86	97
Скоріше, важливо	8		14		11	
Друзі, знайомі						
Дуже важливо	41	88	39	87	34	88
Скоріше, важливо	47		48		53	
Вільний час						
Дуже важливо	30	79	24	65	25	69
Скоріше, важливо	49		41		44	
Робота						
Дуже важливо	44	77	60	81	47	83
Скоріше, важливо	33		21		36	
Хобі, займатися своїм улюбленим захопленням						
Дуже важливо	18	62	20	59	15	51
Скоріше, важливо	44		39		36	
Релігія						
Дуже важливо	20	56	20	51	19	49
Скоріше, важливо	36		31		30	
Мати власний бізнес						
Дуже важливо	20	44	16	38	13	34
Скоріше, важливо	24		22		21	
Політика						
Дуже важливо	9	37	11	37	6	28
Скоріше, важливо	28		26		22	
Відвідування вечірок, танців, дискотек, кафе						
Дуже важливо	5	22	4	19	4	17
Скоріше, важливо	17		15		13	

новних цінностей життя дорослого населенням за останні десять років. Сім'я та коло друзів були й залишаються найважливішими складовими життя. Рівень важливості роботи також залишається високим, але отримані результати свідчать про відносне зменшення ваги роботи, яка за останнім виміром поступилася важливістю такої складової життя, як вільний час. За десять років (у 2006 р. порівняно з 1996 р.) на 10% зросла важливість вільного часу (тоді як важливість роботи зменшилася на 6%). Цей результат підкріплюється також зростанням важливості хобі, улюблених захоплень у житті українського населення (з 51% до 62% за десять років). Більш важливими визнано також релігію, власний бізнес та політику. Отже отримані результати свідчать про певні зрушення у системі життєвих орієнтирів за роки трансформації. Якщо проаналізувати рейтинг важливості різних складових життя за відповідям “дуже важливо” (табл. 2), то робота виходить на друге місце після життєво важливого компонента “сім'я”.

Таблиця 2

Рейтинг важливості складових життя для дорослого населення за критерієм “дуже важливо”, %

	<i>Роки проведення досліджень</i>	2006	1999	1996
Сім'я		91	82	86
Робота		44	60	47
Друзі, знайомі		41	39	34
Вільний час		30	24	25
Релігія		20	20	19
Мати власний бізнес		20	16	13
Хобі, займатися своїм улюбленим захопленням		18	20	15
Політика		9	11	6
Відвідування вечірок, танців, дискотек, кафе		5	4	4

Важливість сім'ї як традиційної цінності визнають 99% дорослого населення, причому 91% відзначають її “дуже важливу” роль. Дані різних досліджень свідчать, що роль сім'ї виступає одним із визначальних факторів людського життя. Дослідження життєвих орієнтацій населення України (в тому числі орієнтацій молоді) засвідчують досить сталу тенденцію до пріоритету цінності сім'ї серед основних сфер життя. Це цілком природно, оскільки саме сім'я забезпечує базисні потреби людини і суспільства. Сім'я регулює важливі міжособистісні, сексуальні стосунки, створює умови для повноцінного відтворення населення і соціалізації нового покоління, гарантує турботу та захист, соціальну підтримку та безпеку, визначає соціальний статус. Тому для більшості людей на перше місце виступає турбота про забезпечення “нормального” рівня життя для себе та своєї сім'ї. Ступінь стурбованості умовами життя своєї сім'ї практично не залежить від статі, віку, сімейного стану, рівня освіти, рівня матеріального становища, типу поселення та регіону. Тобто для будь-якої людини ця проблема є вельми актуальною. І це не лише декларована цінність. Змінюються форми сімейного життя, з'являються нові типи сімей, але ціннісний

консерватизм щодо шлюбу, сім'ї, повної сім'ї для дитини виступає певним стабілізатором бурхливого етапу суспільних трансформацій (див. табл. 3 та 4).

Таблиця 3

Чи згодні Ви з таким твердженням: “Шлюб – це застарілий спосіб організації сім'ї”?, %

	2006	1999	1996
Згоден/на	17	17	16
Не згоден/на	83	77	78
<i>Важко відповісти</i>	0	6	6

Таблиця 4

Чи схвалюєте Ви, якщо жінка хоче мати дитину, але не бажає при цьому зав'язувати міцні стосунки з чоловіком?, %

	2006	1999	1996
Схвалюю	24	38	32
Не схвалюю	41	35	39
Залежить від обставин	35	22	25
<i>Важко відповісти</i>	0	5	4

Шлюбні стосунки передбачають певні правила поведінки та регулюються законами. Але реальна поведінка залежить також й від особистої культури та виховання. Упродовж останніх десятиліть сім'я як суспільний інститут переживає динамічні зміни. Ці зміни зумовлені високою загальною динамікою соціальних процесів, ціннісних орієнтацій, зміною уявлень щодо взаємин між чоловіками та жінками, між поколіннями, ролі жінки в сучасному суспільстві. Здавна сім'я вважається інститутом, який служить збереженню традиційних цінностей, суспільної моралі, захистом у випадку виникнення життєвих негараздів. І актуальність цієї функції сім'ї залишається. Родина залишається головним соціальним інститутом у формуванні і розвитку соціально значущих цінностей і настанов особистості, соціалізації молодого покоління. Незважаючи на докорінні зміни практично у всіх сферах суспільного життя нашої країни, напружені соціально-економічні умови існування у більшості українських сімей, родина і родині стосунки залишаються на першому місці в ієрархії життєвих сфер діяльності людини, є незамінним джерелом ціннісних орієнтацій особистості.

Трансформація економічної сфери, формування ринку праці, розвиток приватної власності, підприємництва – все це створює нові мотиваційні чинники поведінки. В ієрархії цінностей громадян України робота, фактично, посідає друге місце після сім'ї. Серед 32 країн Західної, Центральної та Східної Європи [2] середній показник цінності роботи дорівнює 90%. Лідерами стосовно ціннісної важливості роботи виявилися Польща та Мальта, де на неї вказали 96%, причому 78 та 76%, відповідно, дали відповідь – “дуже важливо” (в Україні відповідь “дуже важливо” дали 62%, у Росії – 59%, Угорщині – 57%, Естонії – 51%, Данії – 40%). Вище за серед-

ній ступінь важливості роботи визначили громадяни Словенії, Хорватії, Ісландії, Франції, Італії, Іспанії та Португалії (95–96% зазначили її важливість). Разом з тим, Україна випереджає такі країни, як Велика Британія (79%), Німеччина (82%).

Варто підкреслити, що 49% респондентів погодилися з твердженням, що “робота завжди повинна бути на першому місці, навіть якщо залишається менше вільного часу” (свою незгоду з цим зазначили 23%), 82% погодилися, що необхідно працювати, щоб повністю розвинути свої таланти (незгоду висловили 5%) (табл. 5).

Таблиця 5

Скажіть, якою мірою Ви згодні або не згодні з такими твердженнями? (2006 р.), %

	<i>Повністю згоден/на</i>	<i>Скоріше, згоден/на</i>	<i>Наскільки згоден/на, настільки не згоден/на</i>	<i>Скоріше, не згоден/на</i>	<i>Повністю не згоден/на</i>
Щоб повністю розвинути свої таланти, Ви повинні працювати	46	35	13	5	1
	81			6	
Принизливо отримувати гроші, якщо ти їх не заробляєш	22	29	29	14	6
	51			20	
Люди, які не працюють, стають ледарями	39	26	20	10	5
	65			15	
Робота – це обов’язок перед суспільством	22	27	27	17	7
	49			24	
Робота завжди повинна бути на першому місці, навіть якщо залишається менше вільного часу	22	27	28	16	7
	49			23	

Аналіз результатів різноманітних опитувань свідчить, що робота в структурі цінностей має особливе значення і забезпечує не лише матеріальну базу, а й відіграє роль чинника безпеки, формування почуття захищеності, а також виступає компонентом самореалізації, відчуття задоволення (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка відповідей на запитання “Незалежно від того, шукаєте Ви роботу чи ні, скажіть, яку одну з цих умов Ви б обрали в першу чергу, якщо б шукали роботу? А яким би був Ваш другий вибір?”, %

<i>Роки опитування</i>	<i>Перший вибір</i>		<i>Другий вибір</i>		<i>Сумарний показник</i>	
	2006	1996	2006	1996	2006	1996
Гарний оклад, такий, щоб Ви могли не турбуватися про гроші	51	53	29	28	80	81
Надійна робота, без ризику її втратити	26	18	28	33	54	51
Виконувати важливу роботу, яка приносить задоволення	14	15	22	16	36	31
Працювати з людьми, які Вам подобаються	8	11	21	19	29	30
<i>Важко відповісти</i>	<i>1</i>	<i>3</i>	<i>0</i>	<i>4</i>		

Визначаючи ціннісні пріоритети, 56% українців важливе місце у своєму житті відводять релігії. Вважають себе віруючими 83%, невіруючими – 13%, 4% – атеїстами. За останні 10 років самооцінка суттєво змінилася (табл. 7) – зменшилася частка невіруючих; не залишилося таких, хто не міг (або не хотів) визначити своє ставлення до віри. Сповідують яку-небудь релігію 77%, ні – 23% (табл. 8). Переважну більшість серед тих, хто сповідує релігію, становлять прихильники православ'я, греко-католиків, католиків та протестантів. Кожний другий приділяє певний час молитви, медитації чи чомусь подібному.

Таблиця 7

Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, чи можете сказати, що Ви...

	2006	1999	1996
Віруючий/а	83	67	58
Невіруючий/а	13	20	27
Переконаний/а атеїст/ка	4	3	4
<i>Важко відповісти</i>	0	10	11

Таблиця 8

Чи сповідуєте Ви яку-небудь релігію? Якщо так, то яку саме?

	2006	1999	1996
Згоден/на	17	17	16
Не згоден/на	83	77	78
<i>Важко відповісти</i>	0	6	6

У ставленні до релігії виявляється пошук ціннісно-нормативної системи світосприйняття: 76% вважають, що релігія дає адекватні відповіді на духовні потреби людини (63% у 1999 р.), 76% знаходять у ній відповіді щодо проблем моральності та моралі (62% у 1999 р.), 60% – відповіді стосовно проблем сімейного життя (1999 р. – 47%), 34% – знаходять відповіді та шляхи вирішення соціальних проблем, які зараз постали перед країною (1999 р. – 20%). Майже половина підтримує точку зору, що для України було б краще, якщо б при владі знаходилося більше істинно віруючих людей. Скоріше за все, це зумовлено тим, що в умовах трансформації системи цінностей, релігійні норми виступають певним моральним кодексом.

Як уже було зазначено, неформальне спілкування – друзі, знайомі – посідає третє місце у структурі цінностей дорослого населення. 41% зазначили, що це для них є “дуже важливим” (у 1999 р. – 39%, 1996 р. – 34%). Для громадян України важливість спілкування з друзями виявилася більш високою, ніж для населення таких країн, як Латвія, Литва, Білорусь, Польща, Естонія, Румунія, Чехія. Разом з тим, для громадян Швеції, Ірландії, Великої Британії, Німеччини, Нідерландів друзі є більш важливою життєвою цінністю, ніж для мешканців України.

Хоча в ієрархії цінностей політика посідає одне з останніх місць (ціннісна периферія), зростає інтерес до політичного життя: тією чи іншою мірою цікавляться політи-

кою більше половини – 56%, а не цікавляться – 44% (табл. 9). Слід зазначити, що після президентських виборів 2004 р. суттєво зріс рівень досвіду участі в таких діях, як демонстрації та підписання петицій, а також високою є готовність до таких дій: 47% могли б взяти участь у дозволених демонстраціях, 19% – у недозволених страйках, 42% – у підписанні петицій та 24% – у бойкотах. Отже, громадян України цікавить політичне життя, і політична активність виявляється на досить високому рівні.

Таблиця 9

Скажіть, будь-ласка, наскільки Ви цікавитесь політикою?, %

	2006		1999		1996	
Дуже цікавлюся	9	56	11	42	6	39
Скоріше, цікавлюся	47		31		33	
Скоріше, не цікавлюся	32		42		39	
Зовсім не цікавлюся	12		15		19	
<i>Важко відповісти</i>	0		1		3	

Структура ціннісних орієнтацій особистості, її узгодженість із системою декларованих цінностей у суспільстві впливає на соціальне самопочуття, рівень задоволеності своїм життям, виступає базою для формування поваги до себе, почуття впевненості. Аналіз відповідей опитаних стосовно задоволеності своїм життям та відчуття щастя свідчить про позитивні зміни в соціальному самопочутті українських громадян. Виставляючи оцінку за 10-бальною шкалою (де “1” – “повністю не задоволений/а”, а “10” – “повністю задоволений”), 64% обрали позитивну оцінку задоволеності своїм життям (від “6” до “10”). За результатами опитування 1999 р. таких було вдвічі менше (лише 32%), а в 1996 р. – 20%. Тобто, незважаючи на всі складнощі трансформаційного періоду, питома вага тих, хто задоволений своїм життям, збільшується (табл. 10). Важливим результатом є те, що дві третини населення вважають себе щасливими (табл. 11), що значно більше, ніж за результатами попередніх опитувань.

Таблиця 10

Динаміка відповідей на запитання “Беручи до уваги всі обставини, оцініть, наскільки Ви задоволені своїм життям у цілому?”, %

	2006	1999	1996
1 – Не задоволений (а)	4	16	18
2	3	9	10
3	7	12	16
4	9	9	12
5	13	20	20
6	13	7	7
7	17	8	5
8	19	8	4
9	8	5	2
10 – Задоволений (а)	7	4	2
<i>Важко відповісти</i>	-	2	4

Таблиця 11

Динаміка відповідей на запитання
 “У цілому, чи можете сказати, що Ви щасливі?”, %

	2006		1999		1996	
Дуже щасливий/а	10	70	6	46	5	46
Досить щасливий/а	60		40		41	
Не дуже щасливий/а	27		40		41	
Зовсім не щасливий/а	3		10		8	
Важко відповісти	-		4		5	

Аналіз поглядів щодо розвитку країни та цілей суспільного розвитку в динаміці засвідчує таку ієрархію важливості основних складових функціонування суспільства: високий рівень економічного розвитку (92%), стабільна економіка (91%), підтримувати порядок у країні (71%), боротьба із зростанням цін (72%), боротьба зі злочинністю (46%), створення умов, щоб люди мали більше можливостей вирішувати, що повинно робитися у них на роботі, за місцем проживання тощо (54%), надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень (43%), перехід до суспільства, в якому цінується людська особистість (42%), забезпечення надійної обороноздатності країни (26%), перехід до більш гуманного суспільства, в якому ідеї цінуються вище, ніж гроші (25%), захист свободи слова (14%).

Система цінностей виступає стратегічною детермінантою діяльності індивідів, груп, спільнот, суспільства. Цілком природно, що радикальні зміни потребують певного санкціонування з боку суспільства, тобто ціннісного обґрунтування. В умовах швидких суспільних змін “оновлена” система ціннісних орієнтацій не завжди встигає сформуватися. Фундаментальні цінності, як правило, залишаються без змін, але їх значення може зменшуватися під впливом штучного надання вагомості декларованим цінностям-цілям, цінностям-засобам, цінностям сьогодення. Саме ці тимчасові, ситуативні цінності виконують функцію забезпечення сприйняття тих перетворень, до яких прагне суспільство. Інституціональні перетворення стають незворотними лише в тому випадку, коли вони, по-перше, сприймаються суспільством, по-друге, – коли вони закріплені, підтверджені системою цінностей, на яку орієнтується суспільство, яка панує у громадській свідомості.

Тематика зламу цінностей відображена в роботах Ф. Фукуями. На його думку, з культурою посилення індивідуалізму відбувається розпад консолідуючих (загальних) цінностей, втрата соціального капіталу як основи консолідації суспільства. Російський філософ В. Федотова у своїй роботі “Хорошее общество” аналізує фактори зміни цінностей на Заході та в Росії і робить висновок, що ціннісні зсуви на Заході, які відбувалися під впливом переходу суспільства до постіндустріальної стадії, тією чи іншою мірою характерні і для російського суспільства. Зокрема, “втрата людиною контролю над соціальними процесами, сприйняття їх як квазіприродних; нездатність людини та суспільства контролювати зміни, ситуація невизначеності; нездатність людини до планування та досягнення довгострокових цілей, життєвих

стратегій” [8, 42–45]. Багато спільного із цим можна знайти і в українському суспільстві, оскільки зміни у всіх сферах суспільного життя для багатьох людей визначали та й досі визначають життєві стратегії, коли важливо “крутитися”, а не працювати (що зумовлює втрату норм та трансформацію орієнтацій), коли “успіх будь-якою ціною” стає домінантою та мірою престижу, коли комерціалізація соціально-культурної сфери розриває нормативну соціалізацію індивідів, а майнове розшарування стає не лише гострою формою нерівності, а й чинником суспільної дисфункції.

Вивчення ціннісних орієнтацій населення та їх трансформації за роки незалежності з точки зору різних теоретичних парадигм, аналіз у порівнянні з іншими країнами, зіставлення із європейськими цінностями є важливими для усвідомлення наявної ситуації в українському суспільстві, побудови прогностичних сценаріїв, визначення орієнтирів формування культури, духовності, інноваційного потенціалу нового покоління, інформаційно-освітніх програм тощо. Панівні суспільні цінності тісно пов’язані з проблемою формування національної ідеї. Система цінностей є важливою і для виховання нових поколінь, і для розвитку особистості, і з точки зору формування конкурентоспроможної робочої сили, і для напрацювання морально-етичних засад менеджерів, окремих підприємств, територіальних громад, і для розвитку демократії та громадянського суспільства.

-
1. Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир энциклопедий).
 2. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України:1991–2000 роки // Політичний портрет України. – 2001. – №3.
 3. Ручка А.О. Політичні цілі: рейтинг у масовій свідомості громадян // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). – К.: Ін-т соціології НАН України. 2001. – №3.
 4. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – 315 с.
 5. The Atlas of European Values / edited by Loek Halman, Ruud Luijkx, and Marga van Zundert, Tilburg University, the Netherlands (2005).
 6. The European Values Study: a third wave, Sourcebook of the 1999/2000 European Values Study survey, L. Halman, WORC Tilburg University (2001).
 7. Human beliefs and values, a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys, R. Inglehart, M. Basanez, J. Diez-Medrano, L. Halman & R. Luijkx Eds. Silgo XXI Editores, Mexico (2004).
 8. Федотова В. Г. Хорошее общество. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.